

MEGEMLEKEZÉS

Takács Béla (1930–1997), a sárospataki nyomda monográfusa. 2022. december 19-én a TTRE Közgyűjteményei Debreceni Református Kollégium Múzeuma emlékestet és kamarakiállítást szervezett Takács Béla halálának negyedszázados évfordulóján. Megtisztelték az alkalmat az egykori lelkész és muzeológus életpályáját végigkísérő intézmények, a szervező debreceni közgyűjtemények mellett a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei és a Déri Múzeum, illetve a református közösségek közül a tolcsvai és a Debrecen Mester utcai gyülekezet képviselői. Az est Bereczki Lajos könyvtárigazgató és lelkész áhítatának szívmengető karácsonyi gondolataival kezdődött. A közönség soraiban is jónéhány kettős kötődésű, pataki–debreceni vendég ült, és a közgyűjteményi igazgató, Győri János is arról szólt köszöntőjében, hogy Patak és Debrecen között az évszázadok során voltak egymást erősítő, máskor gyengítő folyamatok, de Takács Béla kora mutatja meg, hogy mennyire egymásra volt utalva a két kollégium. Az egykori múzeumigazgató kulturális kettős gyökerűségét a mikesi gondolat aposztrófájával idézte meg: „én úgy szeretem már Debrecent, hogy soha el nem felejtetem Patakot”. Meghívott díszvendégként emlékeztek Takács Bélára tudós fiai, Bolvári-Takács Gábor társadalomtörténész, a Tokaj-Hegyalja Egyetem egyetemi tanára, a PADOSZ történetének kutatója, és Takács Ádám filozófus, az ELTE és a University of Alberta tanára. Megszólaltak régi barátok, pataki oldalról ifj. Újszászy Kálmán, a pataki gyűjtemények alapítójának fia, a debreceniek közül pedig Szalkai Kázmér, a debreceni egyházmegye egykori hivatalvezetője, illetve Szabó Péter Csaba, Takács Béla utolsó éveinek fiatal munkatársa. Az eseményen az emlékezők felelevenítették az egykori múzeumigazgató emberi arcát, kedvességét, bohém humorát éppúgy, mint precíz munkamódszerét és protestáns munkaetikáját, illetve azt a kort, amelyben ez a hatalmas teljesítmény – keserűes körülmények rendezte keretben – megszülethetett.

A kamarakiállítás kurátorai P. Szalay Emőke, a Déri Múzeum egykori s a DRK Múzeuma mai etnográfusa, muzeológusa, Veress Dániel, az ELTE tanára, a DRK Múzeuma művészettörténésze, Ormosi Viktória, a Déri Múzeum munkatársa és Csorba Dávid DRK Múzeuma igazgatója voltak. A kiállítás öt tárlóban állította az érdeklődők elé Takács Béla életművét: megjelenítette a rendszerező muzeológust, a klenódiумok és különböző leletek gyűjtőjét, az egyházművészet-történészt, ezentúl Debrecen kutatóját, és bemutatta a kapott elismeréseket. Takács Béla tu-

dománytörténeti szerepének és múzeumszervezői tevékenységének méltatása ott hangzott el, ezt adjuk most közre.

*

Dr. Takács Béla (Sárospatak, 1930. március 21. – Debrecen, 1997. december 15.) a Sárospataki és a Debreceni Református Kollégiumok Múzeumának egykori igazgatója, református lelkész, művészet- és művelődéstörténész, a hazai református egyházművészet iskolateremtő alakja.

Írásaiban egyesül a teológia és a néprajz tudományának ismeretanyaga és számos módszere, szemléletében a kutató analitikus pontossága, a történetíró távlata és a felfedező lelkesültsége. Benne testesült meg a megismerés örök vágya: olyan részdiszciplínák felé nyitotta ki ezzel a templomi művészi értékeknek, a szűken vett református klenódiumoknak a kutatását, és az egyházművészet alkotásait olyan összetett módon tudta bemutatni, mint korábban senki előtte. Törekedett nemcsak az elméleti felvérteztséget adó bibliai, teológiai és teológiatörténeti fogalmak terén a tisztánlátásra, de a protestáns társadalom- és művelődéstörténetben való tájékozottságra, és a történeti érték, a diakrón szemlélet láttatására. Családi öröksége és a pataki jellemformáló érvek hatására már korán tudatosult benne, hogy bár a Kárpát-medencei magyar református egyházi művészet nem adhatott le megrendelést sem egy Dürer-képzettségű, sem egy Rubens műhelyével rendelkező művésznek, de a magyar kismesterek a 18. századra önálló arculatot tudtak formálni a református egyháznak, ráadásul olyat, ami a jelenben is a protestáns örökséget jelenti. Ezért Takács Béla egész életében képezte magát, és számos gyakorlati készségben szerzett jártasságot, hogy megértse a népszokások művelődés- és technikatörténeti jegyeit, legyen az a népi és iparművészet (kisipar, céhes ipar és népi mesterségek, úgymint a hímzés, csipkeverés, ón- és textilmunkák, fafaragás), de akár a numizmatika, régészet vagy éppen a nyomda- és könyvtörténet világa.

A mai Sárospatak Kispatak részén született nyolcgyermekes nagycsaládban. Ez időben, 1931-ben ünnepelte a Pataki Református Kollégium a reformált oktatás 400. évfordulóját, Klebelsberg Kuno és Horthy Miklós kíséretében az országos sajtó teljes arzenáljával jelen volt az eseményen. Ekkor adták át az Angol Internátust (ma: Kossuth Kollégium), és indult útjára a faluszeminárium nagy mozgalma is. A Pataki Diákok Országos Szövetsége (PADOSZ) létrehozta a reliefalapot, és 1936-tól a Pataki Református Kollégium nagykapuja, Dufartja alatt az ősi múltra emlékeztető emléktáblák sorát adták át: a Dabóczi Mihály alkotta *Gályarab és Bujdosó pataki diákok* reliefjeit, illetve a Szabados Béla tervezte *Kollégium megvédésének* emléktábláját, iskolalapítókra, mecénásokra, híres diákokra, mint Kossuth Lajosra és tanárára, Kövy Sándor jogi professzorra emlékeztek. A csonka Magyarországon, a határszélre került mezővárosban 1938-ban már a Felvidék gömöri részei is visszatértek; nagy erővel szervezték a tehetségkutató mozgalmat, a szomszédban (a mai Tokaj-Hegyalja Egyetemen) tanultak a prepák, és mendikálni jártak a pecúrok, szupplikálni a nagydiákok, és egy ejteles korsóval koccintva a tokaji aszút választották, a seniort.

Takács Béla az Állami Tehetségvédelmi Alap (1941) versenyvizsgás kiválasztása révén került be a pataki kollégiumba. Bertha Zoltán osztályában tanult, s az osztályfőnöke példája (nyelvek tudója, lelkész és festői vénával megáldott tehetség) és szigorú elvárásai indították útjára. Mire befejezte a nyolcosztályos gimnáziumot és 1949-ben jó eredménnyel leérettségizett, ismét összébb ment az ország, a világháború és a rezsimváltás váltoállítást hozott, és elfogyott Patak körül a levegő. Még a Sárospataki Teológiai Akadémián kezdte tanulmányait, majd annak 1951-es megszűntetése után Debrecenben folytatta az iskolát. 1951-ben őt is kihallgatták Debrecenben, hogy miért utaztak vissza a pataki diákok ősszel? Mit remélt az az 54 teológus? Hogy újraindulhat majd a Bodrog-parti Athénban az élet, a megfogyatkozott tanári karral a betiltott főiskolán? Ezután az intézményes helyét átvette a személyes kapcsolat: a patakiak levelezése tartotta fenn a pataki szellem honvágát. „Lajos bátyám” (Darányi Lajos, későbbi püspök) prédikációi és lelki támasza, és „Kálmán bácsi” (Újszászy Kálmán, a Sárospataki Tudományos Gyűjtemények vezetője) szakmai tanácsai voltak az aranyszálak, melyek nem szakadtak el. A pataki teológusok Exodusnak nevezett útján készült képen a hajóban együtt kelt át a Tiszán Semsey Klára és Barcza József, pataki–debreceni diákok, s végül együtt tértek vissza mindhárman, majd Debrecenben egy időben szereztek meg lelkészi diplomájukat 1954–55-ben, egy időben engedték őket doktorálni ugyanott (ketten 1980-ban, Barcza József 1981-ben). Debrecenben érte őket '56, az országos események elsőként itt érlelődtek ki, s a kollégium mellett vonult a békés tömeg a nyomdába kiadni a követeléseit.

A történelmi szituáció pozitív változást is hozott: 1957-ben újraéledt a Tiszán-inneni Református Egyházkerület. Takács Bélának a már Patakon elkezdett muzeológiai, régészeti érdeklődése a tiszántúli kerületben sem hagyott alább. Diplomázás után előbb Patakon dolgozott 3 hónapot, majd több évi tiszántúli segédlelkészség következett (a debreceni Nagykönyvtárban és Hajdúböszörmény Kálvin téri gyülekezetében), s végül a tiszáninnyi kerület püspöke, Darányi Lajos tanácsára közgyűjteményi állás után nézett. Az Újszászy házaspárral a Kazinczy utcai kert diófái alatt töltött beszélgetések és számos közösen végzett munka is efelé terelték. Újszászy Kálmán hathatós közreműködésével – és az 1958 óta regnáló új tiszántúli püspöknek, Bartha Tibornak és a református egyház tudományos gyűjteményei főigazgatójának, Esze Tamásnak az engedélyéért megharcolva – Takács Béla visszatérhetett Patakra, az ország akkor egyetlen felekezeti muzeális gyűjteményébe muzeológusnak (1958. június 1-től), főállásban pedig ezentúl még tolcsvai lelkészként tevékenykedett (1966). Ismerősök közé érkezett: az Újszászy házaspár mellett Czegle Imre, Román János, majd Barcza József dolgozott a kollégiumban, a rivális, állami kezelésben lévő Rákóczi Vármúzeumban Balassa Iván, majd Dankó Imre fogadta el szakmai társnak. Takács Bélát ezentúl számos ismerőse, jóbarátja mint kiváló társasági embert jellemezte, az anekdoták, jókedv és sárm volt velejárója: nem lehet véletlen, hogy már később – debreceni szolgálata idején – ő lett a Sárospataki Öregdiákok Debreceni Baráti Körének vezetője.

Fő feladata Patakon a muzeális anyagok rendszerezése, gyarapítása volt, melyet mindvégig nagy erudícióval, szakmai igényességgel végzett. Utóbb ekként vallott

Újszászy Kálmánról egy interjújában: „bevezetett a muzeológia rejtelseibe, szépségébe, megtanított arra, miként kell igényes kiállítást rendezni, és neki köszönhetem, hogy gyakornok lehettem (1959-ben) a Magyar Nemzeti Múzeumban és az Iparművészeti Múzeumban”. Takács Béla megtervezte a múzeum egyházművészeti arculatát; kialakította az állandó iskolatörténeti kiállítását a nagy pedagógusról, J. A. Comeniusról, és szervezett számos időszakos kiállítást. Kutatásaival megteremtette a pataki nyomdatörténet alapjait, és hihetetlen munkabírást jellemzi, hogy időszakos terepmunkával elvégezte a zempléni és a parádi üveghuták feltárását. Rendszerező szellemiségének eredménye (kartotékok és leltárkönyv, kiállítás és terepmunka) azóta is a múzeum változatlan és meghaladhatatlan öröksége: a 2021-ben renovált épületben a kiállítás az ő rendszerét élte tovább, változatlan gazdagságban.

A 15 évi pataki muzeológiai munkát követően Debrecen visszahívta Takács Bélát. Ez idő alatt a cívisvárosban Bartha püspök vezetésével az egyház és a kollégium kulturális szerepét újrapozícionálták, s lendületes átszervezésbe és építkezésbe kezdtek. Útjára indult a *Studia et Acta Ecclesiastica* nevű tudományos forrásfeltáró kiadványsorozat (1965–), mely Melius Juhász Péter és a 16. századi kortársai életművére fókuszált, áthallásosan Debrecen jelenbeli szerepét erősítő. Megünnepezték az 1567. évi debreceni „alkotmányozó” zsinat 400. évfordulóját (1967), és ekkor vált ki a Debreceni Református Kollégium Múzeuma a Nagykönyvtárból. Makkai László tudós személyének a kerülethez és a teológiához kötésével pedig létrejött előbb a Kelet-Középeurópai Reformáció Történetének Kutatóintézete (1971), majd a Doktorok Collegiuma (1972), új köntösbe öltöztetve ezzel a háború előtti teológia tudományos fórumát, a Coetus Theologorumot. Ekkor költözött át a főgimnázium a kollégium épületébe, és szükség volt a régi iskolai eszközök, kollégiumi tárgyak muzeológiai begyűjtésére, leltárba vételére. Módis László könyvtárigazgató halálát követően (1973) tehát átcsalogatták Patakról előbb a múzeumból Takács Bélát, majd ugyanonnan a Nagykönyvtár korábbi munkatársát, Barcza Józsefet a Kutatóintézetbe Makkai László mellé (1975).

Takács Bélát hasonló módon alkalmazták, mint korábban: a Debrecen Mester utcai gyülekezet lelkeseként végezhetette a múzeumi munkáját. Nem kétséges, hogy szakmai okok és egyházpolitikai célzat is szerepet játszott a meghívásában. Az útra bocsátó főnöke, Újszászy Kálmán a múzeum 1974. évi jelentésében ekként értékelte a helyzetet (SRKTGY Levéltára, R.F.VI.2/10.):

„1973. május 1-től Takács Bélát, mint megválasztott debreceni lelkeszt a Debreceni Református Kollégiumi és Egyházművészeti Múzeum igazgatásával bízták meg. Mintegy másfél évtizedre terjedő sárospataki szolgálata alatt muzeumunk anyagának rendezésében, gyűjteményeinek, elsősorban az egyházművészeti gyűjtemény fejlesztésében, a múzeum állandó és időszakos kiállításainak szervezésében és kimunkálásában, a múzeum presztízisének szilárdításában és kapcsolatainak kiépítésében elévülhetetlen érdemeket szerzett, s magának mint szakírónak a szakirodalomon belül is megbecsült

helyet biztosított. Új megbízatását az igazgatására bizott muzeum megszervezésének, kívánatos fejlesztésének szükségessége tette, nemcsak református egyházi muzeumi, hanem egyetemes magyar muzeumpolitikai vonatkozásban indokolja.”

Debrecenben is a meglévő anyagok rendezésével kezdte a munkáját. Megindult a tárgyak leltárkönyvbe írása és leltári számmal történő ellátása, muzeológiai leíró kartonok készítése. A kollégium évszázadokig közös és igen sokrétű raktári anyagot osztályokba sorolta ábécérendben: a nyolc osztályból az F osztályba került az iparművészeti, benne az egyházművészeti anyag. Itt ugyanazzal a lendülettel és szorgalommal végezte munkáját, mint Patakon: a rendszerezést követően kiállításokat rendezett és folytatta a gyűjtőmunkát. 1974-től a Múzeum mellett a Nagykönyvtár igazgatóhelyettese is lett. Megrendezte Fekete Csabával együtt 1973-ban a Himnusz és Csokonai születésének jubileumának közös kiállítását. A nemzetközi és országos kutatócsoport jelenlétében megszervezett, többnapos gályarab-évfordulós konferenciára az ő rendezésében nyílt meg 1976. február 11-én a Tiszántúli Református Egyházkerület első, méltó színvonalú egyházművészeti kiállítása, mely 1988-ban, majd 2014-ben került átrendezésre, de továbbra is igazodott Takács Béla eredeti elképzeléséhez, kiállítási tervéhez.

A muzeumi feladatok, a terepmunka gyűjtőútjai és a gyülekezeti élet mellett Takács Béla ez idő alatt is folyamatosan publikált: tudományos leírásokat, elemzéseket és történeti összefoglalásokat nyújtó tanulmányokat. Az ipartörténeti kutatásai új elemekkel bővültek: a debreceni nyomdatörténet mellett megírta a helytörténet nagy összefoglalóit a céhek, a könyvkötészet s a református klenódiumok tárgy körében. Még 1972-ben nyújtott be egy többéves tervet ismeretterjesztő cikkekről, és meg is valósította: a *Reformátusok Lapja* s a *Confessio* közölte tematikus sorozatait a Biblia növényeiről, állatairól, mesterségekről, épületekről, evangélistákról, a református egyház szimbólumairól. Városi, egyetemi, egyházi közegben intézményi és személyes, baráti kapcsolatokat épített, inspiráló légkörben dolgozott. Részt vett reprezentatív városi, országos és nemzetközi kiadványokban mértékadó tanulmányokkal: nem feledve kettős kötődését, a pataki Kollégium 1981-es és debreceni 1988-as jubileumi kötete egyaránt épített hiánypótló kutatásaira. Új távlatokat nyitó elemzésekkel szolgálta a civisvárost és a Kollégiumot (*Debrecen története*, 1984; *Nyomdatörténeti tanulmányok*, 1986; *A Debrecen Református Kollégium története*, 1988; *Debrecen Református Nagytemplom [Tájak, korok, múzeumok sorozat]*, 1988, 1991, magyar, német s angol nyelven).

Újabb fordulat, régi emlékezetet rendezett újjá: az 1988–1989-es eseményeket követően II. János Pál pápa debreceni, 1991-es látogatásakor a Déri Múzeumban ökumenikus egyházművészeti kiállítást rendezett P. Szalay Emőkével társszervezésben *Hogy mindnyájan egyek legyenek* címmel; a pápa pedig magánemberként tiszteletét tette a magyar református kollégiumok ősi hitvallói és mártírjai, a gályarabok oszlopa előtt. Ekkorra már szakmai körökben elfogadottá vált, és végérvényesen Takács Béla nevéhez kötődött a református egyházművészet fogalma,

melynek művészi értékei szakmai megbecsülést, elismertséget váltottak ki magyar s nemzetközi szinten egyaránt („*Uram hajlékodat, szeretem házadat*”, *Református művészet Magyarországon*, Bp., Officina Nova, 1990, 1991, magyar, német s angol nyelven). A két világháború között – elsőként – Palotay Gertrúd, Zoltai Lajos és Mihalik Sándor foglalkozott tudományos igénnyel a témakörnek egy-egy ágával. A század második felében alkotó Takács Béla volt az, aki először látta át az egyházművészet teljes spektrumát, és publikációkban is foglalkozott mindegyik jellegzetes tárgytypussal.

Takács Béla Debrecen református közgyűjteményében 20 éven át dolgozott, egészen nyugdíjazásáig (1994). Ezalatt a debreceni teológián 1980-ban doktorált Debrecen ipartörténetéből, és a világi tudományosság előtt is megmérette magát: 1994-ben megvédte történettudományi (néprajzi) kandidátusi értekezését *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben* címmel. Tevékenyen részt vett a múzeumi, néprajzi kapcsolatok magyar (Déri Múzeum, KLTE Néprajzi Tanszék) s nemzetközi szintű ápolásában (a vasfüggöny leomlása után, 1992-ben önálló kiállításon mutathatta be a magyarországi református egyházművészetet Berlin–Spandauban; rendezőtársa P. Szalay Emőke volt). Közéleti és múzeumszervezői munkásságát a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Móra Ferenc-díjjal (1992), a köztársasági elnök a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztjével ismerte el (1997), posztumusz pedig Debrecen Kultúrájáért díjjal tüntették ki (2005). Korai halálát számos pályatárs méltatása követte, szinte azonnal kiadták életmű-bibliográfiáját, majd két újabb összegző kiadványt, és számos gyűjteményes kötetten kéziratos maradt. Sárospatak és Zemplén, Debrecen, illetve a református egyházművészet hármasszerejében megjelent írásaival ma is, holta után is tanít.

Takács Béla páratlan tudósi és múzeumszervezői életműve ritka fénylő csillaga a református egyházművészet horizontjának; kiemelten gazdagította a szakrális néprajz és a muzeológia tudományát; és ismeretterjesztő írásain, illetve prédikációin és gyülekezeti munkáján keresztül pedig elérte a szélesebben vett nagyközönséget, a református egyház őt is felnevelő gyülekezeteit. Érvényes hátrá a bibliai íge, „az igaznak emlékezete áldott” (Péld 10,7).

CSORBA DÁVID

A Debreceni Református Kollégium Múzeuma megemlékezésre hívja Önt

2022. december 19-én
14 órakor

TAKÁCS BÉLA

református lelkipásztor,
művészettörténész,
múzeumigazgató

halálának 25. évfordulóján.

Rendezvényünkre szeretettel várjuk

a Debreceni Református Kollégium régi Kántus-termébe!

Debrecen, Kálvin tér 16.
muzeum.drk.hu

Debreceni Református Kollégium
MÚZEUMA

Áhítatot tart *Bereczki Lajos*.

Múzeumunk egykori igazgatójának életművét felidézük gyermekei:
Bolvári-Takács Gábor és *Takács Ádám*, valamint

munka- és pályatársai:
T. Németh Annamária,
P. Szalay Emőke,
ifj. Újszászy Kálmán,
Fekete Csaba,
Szalkai Kázmér és
Szabó Péter Csaba.

A megemlékezés meghívója